

प्रकरण सहावे

समारोप

प्रकरण सहावे

समारोप

प्रस्तुत प्रबंधिकेत बहिणाबाई चौधरी यांच्या कवितेचा चिकित्सक अभ्यास करण्याचा प्रयत्न केला आहे. कोणतीही कलाकृती ही प्रत्येक कलावंताच्या जीवनातील अनुभवावर आधारलेली असते. त्याप्रमाणेच बहिणाबाईची कविता ही तिच्या जीवनातील अनुभवातून साकार झालेली आहे. बहिणाबाईची कविता रचली गेली ते आधुनिक मराठी कवितेचे युग होते आणि प्रकाशित झाली तेव्हा नवकाव्याचे युग होते. अशा दोन्ही युगांशी त्यांच्या कवितेचे नाते आहे.

बहिणाबाईच्या काव्यातील विविध पैलूंचा अभ्यास करता यावा म्हणून एकूणच या प्रबंधिकेचे सहा प्रकरणात विभाजन केले आहे ते पुढीलप्रमाणे-

- प्रकरण पहिले - बहिणाबाई यांचे व्यक्तित्व
- प्रकरण दुसरे - बहिणाबाईच्या कवितेतील सामाजिक आशय
- प्रकरण तिसरे - बहिणाबाईच्या काव्यातील निसर्ग
- प्रकरण चौथे - बहिणाबाईच्या काव्यातील प्रतिभा सृष्टी
- प्रकरण पाचवे - बहिणाबाईच्या कवितेतील शैली
- प्रकरण सहावे - समारोप

पहिल्या प्रकरणात बहिणाबाईचे व्यक्तित्व आपण अभ्यासले. त्यामधून त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाची अनेक वैशिष्ट्ये आपल्याला जाणवतात. त्यांचा जन्म 'असोद' या लहानशा खेडेगावात एका प्रतिष्ठित शेतकरी कुटुंबात झाला. वयाच्या तेराव्या वर्षी त्यांचे लग्न

जळगावचे नथुराम चौधरी यांचेशी झाले. दुदैवाने वयाच्या तिसाव्या वर्षी त्यांना वैधव्य आले. त्यानंतर घरातील सर्व जबाबदारी त्यांच्या अंगावर पडली. पण त्या खचल्या नाहीत. त्या आलेल्या प्रसंला धैर्याने सामोऱ्या गेल्या. यामुळेच एका धैर्यशील स्त्रीची भूमिका जोपासताना त्यांची कविता दिसते. बुद्धिनिष्ठता, विनोदी वृत्ती, जिज्ञासू वृत्ती हे सर्व गुण सहजपणे त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वामध्ये दिसून येतात. त्यांचं व्यक्तिमत्त्व श्रद्धाळू आहे. पण अंधश्रद्धाळू नाही.

म्हणूनच त्या दारी आलेल्या ज्योतिषाला सांगतात, 'माझा हात नको बघू कारण माझा, माझ्या कष्टावर विश्वास आहे.' बहिणाबाई या अशिक्षित होत्या. कारण कविता म्हणजे त्या कवीला आलेले साक्षात अनुभव असतात. जे अनुभव आपल्या सभोवताली असतात ते अनुभव आणि सभोवतालच्या घटनांचे चित्रण कवी आपल्या कवितेतून आविष्कृत करीत असतो. त्यामुळेच बहिणाबाईंच्या कवितेमध्ये अनुभवाच शहाणपण दिसून येते. कारण त्यांची कविता म्हणजे त्यांना जीवन जगत असताना आलेले बरे-वाईट अनुभव आहेत. त्यातूनच त्यांनी मानवाला अमूल्य असे उपदेश केले आहेत. म्हणूनच त्यांची कविता जीवन चांगल्या पद्धतीने जगण्यासाठी मार्गदर्शक ठरते.

दुसऱ्या प्रकरणात बहिणाबाईंच्या कवितेतील सामाजिक आशयाचा अभ्यास आपण केला आहे. प्रत्येक कवी आपल्या कवितेमधून एक समाजवादी भूमिका नकळत जोपासत असतो. बहिणाबाईंच्या कवितेमध्ये देखील समाजवादी भूमिका नकळत आली आहे. त्यांच्या कवितेतील समाज ग्रामीण आहे. त्या ठिकाणच्या लोकांचा व्यवसाय शेती होता. त्यामुळेच शेतीशी संबंधित गोष्टींचा उल्लेख या प्रकरणात आढळून येतो. त्याचप्रमाणे रुढी, परंपरा, सण इ. चे चित्रणही कवितेमध्ये आढळते. समाजातील आर्थिक विषमता, सामाजिक

भेदभाव ग्रामीण पातळीवर जीवन जगणाऱ्या अनेक व्यक्तिरेखा व त्यांच्या समस्या यांचे योग्य पद्धतीने चित्रण करून समाजातील सत्य प्रकाशात आणण्याचा प्रयत्न कवयित्रीने केला आहे.

तिसऱ्या प्रकरणात बहिणाबाईंच्या कवितेतील निसर्गाचा आपण अभ्यास केला आहे. प्रत्येक कवीच्या काव्यात निसर्ग असतो. परंतु बहिणाबाईंच्या काव्यातील निसर्गाला स्वतःचे असे स्वतंत्र अस्तित्व आहे. स्वतःची ओळख आहे असा हा निसर्ग कवयित्रीच्या दैनंदिन जीवनाशी निगडित आहे. म्हणूनच त्या निसर्गाच्या विराट दर्शनामध्येच परमेश्वराचे रूप पाहतात. त्यांच्या कवितेमधील निसर्ग सजीव आहे. त्या निसर्गाशी संवाद साधतात. निसर्गाच्या सानिध्यात आपले सुख दुःख विसरून जातात. एवढा निसर्ग त्यांच्या जीवनाशी एकरूप होता. त्यांनी रेखाटलेल्या निसर्गामध्ये चैत्र-वैशाखाचे ऊन आहे. त्याचप्रमाणे त्यांच्या माहेरच्या वाटवरची लौकी नदी, बाभयीचं बनं, पाण्याच्या डाबा, घंट्या-घुंगराचा आवाज करीत जाणाऱ्या बैलगाड्या, गाई-म्हैशीचे खिल्लारं, वृक्ष-वेली इ. हे सर्व आहे. निसर्ग हा त्यांच्या जीवनाचा अविभाज्य घटक आहे. त्यांनी कवितेमधून निसर्गातील प्रत्येक घटकांचे सौंदर्य रेखाटले आहे. पण त्यांनी निसर्गातील घटकांचे फक्त सौंदर्यच रेखाटले नाही तर निसर्ग हा मानवी जीवनाला कसा उपयुक्त आहे हे सांगण्याचा प्रयत्न त्यांनी केला आहे.

चौथ्या प्रकरणात त्यांच्या काव्यातील प्रतिमासृष्टीचा अभ्यास केला आहे. कवी आणि प्रतिमा यांचे अतूट नाते असते. हे प्रत्येक कवीच्या कवितेवरून सिद्ध होते. प्रतिमेच्याबद्दल प्रत्येक विद्वानांचे मतप्रवाह वेगवेगळे आहेत. त्यांच्या कवितेमधील प्रतिमा जीवनविषयक तत्त्वज्ञान सांगताना दिसून येतात. त्यांच्या निसर्ग प्रतिमांमधून, निसर्गातील प्रत्येक घटकांबद्दल असणारी आपुलकी, जिव्हाळा, कवितेमध्ये प्रकर्षाने जाणवतो. त्यांच्या कवितेमधील प्रतिमांचे मूल्यमापन केले असता असे दिसून येते की, त्या प्रतिमा आपल्याला कुठेही स्वप्नरंजनात गुंतवून ठेवत नाहीत.

पाचव्या प्रकरणात कवितेच्या शैलीचा अभ्यास केला आहे. बहिणाबाईंच्या कवितेमधील शैलीच्या बाबतीत आपणास असे म्हणता येईल की त्यांनी सर्वप्रथम बोलीभाषेचा वापर केला आहे. त्यांच्या अहिराणी खानदेशी बोलीमुळे काव्याला एक वेगळीच लज्जत प्राप्त झाली आहे. त्यांच्या कवितेमध्ये उपरोधात्मक शैली, स्त्रियांची भाषा आली आहे. त्यांची कविता यमके, निसर्गविषयक सौंदर्य, अनुप्रास, सहजता यांनी नटलेली आहे. मात्र काही ठिकाणी बोलीभाषेबरोबरच प्रमाण भाषेचाही वापर झालेला आहे.

बहिणाबाईंची कविता ही स्वतंत्र वाट चोखाळणारी, कुणाचेही अनुकरण न करणारी आहे. म्हणूनच आजही वाचकाला नवनवे प्रत्यय देण्याचे सामर्थ्य त्यांच्या कवितेत आहे.
